

ОСОБИСТІСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СТАНОВЛЕННЯ ЖИТТЄВОЇ ПОЗИЦІЇ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Стаття присвячена розгляду поняття "життєва позиція", що висвітлюється в контексті підліткового віку, який є сенситивним для розвитку соціальної установки на формування життєвої позиції. Проаналізовано особистісні детермінанти життєвої позиції в підлітковому віці, а саме: ставлення до майбутнього, фрустраційна толерантність та загальна самоефективність.

Ключові слова: позиція, життєва позиція, підлітковий вік, особистість, толерантність, самоефективність, ставлення до майбутнього.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується перетворенням різних сторін соціальної дійсності та змінами індивідуально-особистісного характеру. Виникають нові орієнтири, потреби й інтереси, на основі яких перебудовуються і якості особистості, характерні для попереднього періоду, адже самі умови громадського життя вимагають від людини вибору життєвої позиції, що сприяла би збереженню цілісності внутрішнього світу та досягненню самореалізації у майбутньому. Життєва позиція, виступаючи одним з основних регуляторів соціальної поведінки в конкретних умовах, забезпечує перспективу життєвого шляху і розвитку індивідуальності людини.

Метою статті є дослідження особистісних детермінант становлення життєвої позиції у підлітковому віці.

Результати теоретичного дослідження. Аналізуючи наукові концепції різних авторів, ми дійшли висновків, що життєва позиція як внутрішній психологічний аспект особистості є сформованим, відносно стійким утворенням із власною структурою, яка визначає її особливості. Міра вираженості та особливості функціонування даного феномену обумовлені етапами розвитку особистості в онтогенезі. Сенситивним для розвитку соціальної установки на формування життєвої позиції є підлітковий вік. Тому в нашому дисертаційному дослідженні ми розглянемо психологічні особливості становлення життєвої позиції саме у підлітковому віці, що дає нам можливість обґрунтувати особистісні детермінанти прояву цього феномену самосвідомості у даній віковій групі.

Підлітковий вік – надзвичайно суперечлива, складна і визначальна стадія життєвого шляху, відмінними рисами якої є відкритість та самоусвідомлення, сприйняття самоцінності своєї особистості та самопідтримка, зростання впевненості в собі та посилення автономності. З точки зору Г. Шіхі, закінчення кризи підліткового віку і початок юності є сигналом про відрив від батьківської опіки і початок повноцінної турботи про себе [71, с. 71].

За умови підтримки батьків, які сприяють розвитку самостійності та ініціативності, у підлітка в цей період формується довіра до себе, саморозуміння та автономність. Головна риса самосвідомості і спрямованості в підлітковому віці – спрямованість у майбутнє, це прагнення визначити своє місце в житті, нетерпляче очікування власного майбутнього й бажання взяти участь у життєвих справах [1, с. 76].

Нова соціальна ситуація розвитку пов'язана з тим, що старшокласник опиняється на порозі реального дорослого життя і дивиться на теперішнє з позиції майбутнього, шукає смисл свого життя. Згідно поглядів І. С. Кона, старший підлітковий вік – фаза переходу від залежного дитинства до самостійної та відповідальної дорослості, що передбачає, з одного боку, завершення фізичного, зокрема, статевого дозрівання, а з іншого – досягнення соціальної зрілості. Вчений підкреслює, що перехід від зовнішнього контролю до автономності пов'язаний зі зміною часової транспективи: "Часова перспектива розширюється, охоплюючи минуле і майбутнє, а також включає як особисту, так і соціальну перспективу" [11, с. 87]. Саме це дає можливість проявляти життєву позицію в тілесному, соціальному та духовному напрямках.

Провідною діяльністю в підлітковому віці є учбово-професійна діяльність, яка набуває нових модальностей та характеристик [23]. Підлітки починають навчатися "для себе", обираючи предмети з перспективою вибору майбутньої професії. Зростає загальна самоефективність, тому власна життєва позиція набуває нових якостей, передбачає зміни в структурі самосвідомості.

Провідна діяльність в цей період пов'язана із виникненням мотиву самовдосконалення та потребою в досягненні, які виявляються у прагненні покращити свої успіхи в навчанні, у здобутті знань із різних предметів та розширенні власного світогляду. Старшокласник намагається бути самоефективним, турбуватися про свої досягнення і регулювати власну поведінку [8; 18]. Для даного

віку характерна перевага внутрішньої мотивації над зовнішньою. Внутрішня мотивація дає можливість школяру усвідомлено керувати своїми потребами і прагненнями, опанувати свій внутрішній світ, формувати життєві плани і перспективи [16, с. 17].

Головним новоутворенням старшого підліткового віку виступає особистісне і професійне самовизначення [2; 11; 17]. Самовизначення пов'язано з новим сприйняттям часу – співвідношенням минулого і майбутнього, сприйняттям теперішнього з точки зору майбутнього [13, с. 168].

У старшому підлітковому віці змінюється співвідношення тілесних та морально-психологічних компонентів структури особистості в бік турботи про власний духовний світ. Підліток намагається пізнати себе, що сприяє саморозвитку та самовихованню, а також формує певні моральні переконання, якими він буде керуватися в житті [4]. Моральна самосвідомість досягає інтерналізації принципів та набуває автономії, що свідчить на користь посилення розвитку таких почуттів як совість та відповідальність [25].

Пізнання життя і свого місця в ньому допомагає старшокласнику глибоко розуміти сутність своїх зв'язків та стосунків з іншими людьми, правила та моральні принципи, яким підпорядковані ці взаємини, отже, усвідомлювати потенційну потребу в духовності. Підсумком роздумів про себе та діалогів із самим собою, самоаналізу та саморефлексії є обґрунтування моральних мотивів і визначення моральної позиції, а це виступає найкращим ґрунтом для формування життєвої позиції.

На думку Х. Ремшмідта, у старшому підлітковому віці відбувається перегляд цінностей та звільнення від егоцентризму, що пов'язано із встановленням принципу взаємності моральних обов'язків. Серед характеристик цього принципу виділяють наступні: оцінювання себе за тими ж критеріями, що і інших; використання загальних принципів як основи моральної поведінки; здатність рахуватися з інтересами інших осіб [17]. Виходячи з цих міркувань, ми висловлюємо припущення, що життєва позиція у старшому підлітковому віці виходить на якісно новий рівень.

Ще одним новоутворенням старшого підліткового віку є почуття особистісної ідентичності, яке виявляється в "Я-переживанні" і означає переживання самототожності та розвиток саморозуміння [7; 10; 17; 24; 26]. Основними складовими ідентичності Е. Еріксон вважає часову перспективу та впевненість у собі, прагнення до успіху та статеву ідентичність, лідерську та ідеологічну поляризацію [24].

Зокрема, О. М. Ічанська розглядає особистісну ідентичність як "... динамічне переживання внутрішньої цілісності та безперервності особистості" [7, с. 58]. Вона підкреслює, що динамічність структури особистісної ідентичності дозволяє індивіду старшого підліткового віку знаходитися в процесі постійного становлення, особистісного зростання, не втрачаючи переживання внутрішньої цілісності та безперервності власної особистості. Внутрішня цілісність ґрунтується на пізнанні сутності "Я", усвідомленні та прийнятті цінності своєї особистості, оптимальній самоприхильності та подоланні надмірного самозвинувачення. В основі переживання безперервності лежить наступність різночасових аспектів становлення "Я": минулого, теперішнього та майбутнього. Отже, дані погляди дають право висловити припущення, що формування особистісної ідентичності відбувається за умови становлення життєвої позиції у підлітковому віці.

На думку Б. В. Кайгородова, саморозуміння в старшому підлітковому віці впливає також на ставлення до навчання, на успішність та розвиток самоефективності. Він підкреслює, що молода людина з розвиненим саморозумінням легко співвідносить результати діяльності з власними можливостями й прикладає максимум зусиль для реалізації поставленої мети. Саморозуміння як психічне утворення свідчить про новий рівень розвитку самосвідомості, коли особистість здатна до глибокого самоусвідомлення та рефлексії, що сприяє зміцненню життєвої позиції [9].

За даними досліджень О. М. Прихожан та І. І. Чеснокової, центральним новоутворенням самосвідомості в старшому підлітковому віці є емоційно-ціннісне ставлення до себе [15; 19]. О. М. Прихожан відзначає, що в той час, як молодший підліток – це "особистість для інших", то старший підліток – це "особистість для себе" [15]. За умови сприятливого розвитку особистості в цей період відбувається становлення життєвого плану, глибокої часової перспективи майбутнього, аутосимпатії та автономії. І, навпаки, при несприятливому розвитку, який є притаманним для юнаків з аддиктивною поведінкою (при зловживанні алкоголем та наркотиками), та у випадку девіантної поведінки фіксується значне звуження часової перспективи, тенденція жити сьогоднішнім днем, не турбуючись про власне майбутнє, не довіряючи собі та світу, посилюючи залежність від хімічних речовин [15, с. 168].

Завдання розвитку "Я" в старшому підлітковому віці передбачають незалежність в плануванні власного часу та прийнятті рішень, підвищення стійкості до фрустрацій, зростання самооцінки й самоповаги, посилення вимогливості до себе та побудову реалістичних планів на майбутнє [11; 17]. Вирішення цих завдань взаємопов'язано із розвитком життєвої позиції як особистісного утворення, що обумовлене зростанням рівня самоусвідомлення, самоприйняття та самопідтримки.

Таким чином, ми з'ясували, що саме у підлітковому віці починається формування ставлення до майбутнього, розвиток фрустраційної толерантності та загальної самоефективності.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Підлітковий вік є часом суттєвих змін та новоутворень у свідомості. Головне новоутворення старшого підліткового віку – особистісне і професійне самовизначення. Наступним за важливістю є почуття особистісної ідентичності.

На основі проаналізованого матеріалу робимо припущення, що особистісними детермінантами життєвої позиції в підлітковому віці є ставлення до майбутнього, фрустраційна толерантність та загальна самоєфективність.

Логіка нашого подальшого дослідження передбачає більш глибоке вивчення особистісних детермінант життєвої позиції у підлітковому віці.

Використані джерела

1. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності: [наук. видання] / Іван Дмитрович Бех. – К.: Либідь, 2006. – 272 с.
2. Божович Л. И. Избранные психологические труды: Проблемы формирования личности / Лидия Ильинична Божович. – М.: Междунар. Пед. академия, 1995. – 209 с.
3. Болотова А. К. Развитие самосознания личности: временной аспект / А. К. Болотова // Вопросы психологии. – 2006. – №2. – С.116-125.
4. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітка: [монографія] / Ірина Сергіївна Булах. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2003. – 340 с.
5. Гинзбург М. Р. Сформированность личностной идентичности как показатель успешной социализации в старшем подростковом и юношеском возрастах / М. Р. Гинзбург // Мир психологии. – 1998. – №1. – С. 21-26.
6. Гончарова Н. О. Самопізнання та професійні спроби в підлітковому віці / Н. О. Гончарова // Психологія. Збірник наукових праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова. – Вип. 20. – 2003. – С. 160-168.
7. Ічанська О. М. Становлення особистісної ідентичності в ранньому юнацькому віці: дис. кандидата псих. наук: 19.00.07 / Олена Михайлівна Ічанська. – К., 2002. – 225 с.
8. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Евгений Павлович Ильин. – СПб.: Питер (Серия "Мастера психологии"). – 2006. – 512 с.
9. Кайгородов Б. В. Самопонимание и его место в структуре самосознания / Б. В. Кайгородов // Мир психологии. – №2. – 1997. – С. 129-132.
10. Кле М. Психология подростка: Психосексуальное развитие / Мишель Кле. – М.: Педагогика, 1991. – 176 с.
11. Кон И. С. В поисках себя: Личность и ее самосознание / И. С. Кон. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.
12. Кон И. С. Психология ранней юности: Книга для учителя / И. С. Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 225 с.
13. Кулагина И. Ю. Возрастная психология: Развитие ребенка от рождения до 17 лет / Ирина Юрьевна Кулагина. – М.: УРАО, 1997. – 176 с.
14. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ. вузов / Валерия Сергеевна Мухина. – 4-е изд., стереотип. – М.: Издательский центр "Академия", 1999. – 456 с.
15. Прихожан А. М. К анализу генезиса самосознания в подростковом и раннем юношеском возрасте: материалы конф. "Воспитание, обучение и психическое развитие" / Анна Михайловна Прихожан. – М.: АН СССР, 1983. – Ч. 3. – С. 672-674.
16. Психологические программы развития личности в подростковом и старшем школьном возрасте: Руководство практического психолога / [ред. И. В. Дубровиной]. – [5-е изд.]. – Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 128 с.
17. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст: Проблемы становления личности / Х. Ремшмидт; [пер с нем. Г. И. Лойдиной]. – М.: Мир, 1994. – 320 с.
18. Сосновский Б. А. Мотивационно-смысловые образования в психологической структуре личности: дис. доктора психол. наук: 19.00.01 / Борис Алексеевич Сосновский. – М., 1991. – 321 с.
19. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии / И. И. Чеснокова. – М.: Наука, 1977. – 234 с.
20. Чорна І. М. Професійне самовизначення сучасного школяра / І. М. Чорна // Психологія. Збірник наукових праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова. – Вип. 20. – 2003. – С. 174-180.
21. Чудновский В. Э. Проблема становления смысло-жизненных ориентаций личности / В. Э. Чудновский // Психологический журнал. – 2004. – Т. 25. – №6. – С. 5-11.
22. Шихи Г. Возрастные кризисы. Ступени личностного роста / Гейл Шихи; [пер. с англ. А. Шамрикова]. – СПб.: ООО "Каскад", 2005. – 436 с.

23. Эльконин Д. Б. К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте / Д. Б. Эльконин // Вопросы психологии. – 1971. – №4. – С. 39-51.
24. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Эрик Эриксон; [пер. с англ. А. Д. Андреева и др.]. – М. : Изд. Группа "Прогресс", 1996. – 334 с. – (Б-ка зарубежной психологии).
25. Kohlberg L. Moral stages and moralization: the cognitive-developmental approach / Kohlberg L. // Moral development and behavior: theory, research, and social issues. – New-York etc., 1976. – P. 31–53.
26. Mc Dougall W. An introduction to social psychology / Mc Dougall W. – Canada: Kitchener Batoche Books, 2001. – 324 p.

Ondo Anhe A.

THE PERSONALITY DETERMINANTS OF THE ATTITUDES TO LIFE FORMING IN ADOLESCENCE

Attitude to life is regarded as an internal psychological aspect of personality, formed, relatively stable entity with its own structure, which determines its characteristics. Attitude to life as a mental phenomenon is a holistic and dynamic structure based on an integrated approach during the analysis and synthesis of theoretical views on the nature, role, age and social characteristics of the formation, conditions of structural functioning.

In our opinion, attitude to life is a social set, which manifests itself in self-understanding, autosympathy, autonomy in terms of self-preservation in bodily, social, and spiritual dimensions of human existence. This self-set directs the personality's activity, provides the success of socialization, and is a sign of personal development and mental health.

Senior adolescence is a period of preparation and transition to adulthood, is sensitive to the attitude to life forming, which becomes a conscious set that controls the activity of growing up personality. During the transition to senior adolescence there is a desire to understand oneself, to take responsibility for one's own thoughts, feelings, actions, there is the development of trust in oneself, the increasing of one's own autonomy behavior.

Attitude to life forming in adolescence depends on the personality determinants that define a balanced or unbalanced trend of self-set. Based on the adolescence characteristics the most reasonable personality determinants of attitude to life is the attitude toward the future, frustration tolerance, general self-efficacy.

In an experimental study we will test this structure of personality determinants of attitude to life formation in adolescence.

Key words: *attitude, attitude to life, adolescence, personality, tolerance, self-efficacy, attitudes toward the future.*

Стаття надійшла до редакції 26.09.2014